

28 - *א.א.א. 20198* *else / 19*

משפטי תנאי בתורה / יוסף עופר

לע"נ בן-דודי יוסף צבי בן שלמה לוי
מתלמידי ישיבת הגולן, שנפל בקרב
בלבנון.

יעקב אבינו מתפלל בצאתו לגלות:
"אם יהיה אלקים עמדי
ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך
ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבוש.
ושמתי בשלוש אל בית אבי
והיה ה' לי לאלוקים
והאבן הזאת אשר שמתו מצבה יהיה בית אלקים
וכל אשר תתן לי - עשר אעשרנו לך".

(בראשית כ"ח כ-כב)
הרי פה נדר הכא לאחר סדרה ארוכה של תנאים.
מפרש רש"י: והיה ה' לי לאלוקים - שיחול שמו עלי.

והאבן הזאת - כך מפורש ווי' של והאבן: אם יעשה לי אה
אלה ואף אני אעשה זאת.
לדעת רש"י אין ה-ווי' של "והאבן הזאת" משמשת לחיבור בלבד, אלא יש
לה משמעות של ניגוד: היא המציינת שכבר נשתים התנאי ועתה מתחיל
פירוס המעשה שיעשה אם יתקיים התנאי.
רמב"ן וספורנו אינם מסכימים: "והיה ה' לי לאלוקים" איננו תנאי
דבריו רש"י, אבל הוא הנדר. וענינו: "אם אשוב אל בית אבי אעבוד ה'
המיוחד בארץ הנבחרת" (רמב"ן).

המעבר בדברי יעקב מן התנאי אל המעשה הוא משפט אחד קודם.
"והיה ה' לי לאלוקים" הוא חלק מן הנדר ולא מן התנאים לקיומו: ווי'

של והיה) כמו זאת משמשת במקום הנה", כלומר הנני מקבל עלי מעשה
שהאל יתברך המרחם יהיה לי לאלוקים" (הספורנו).

אם נתברנו במחלוקת זו מן הצד הלשוני, נבחין במשפט ארוך הפותח
כמלת תנאי ("אם" או "כי"), ולאחריו סדרת תתי-משפטים הפותחים
בפעלים שבראש ווי' ההיפוך. בנקודה מסוימת מתחיל התנאי ומתחיל
המעשה, אך אין לזהות נקודה זו אלא על פי תכן הדברים, ולא ע"פ
המבנה התחבירי שלהם. נבחון עתה את המבנה הלשוני הזה במקומות
נוספים בתורה, ואת הדרך בה נלמדים משפטים אלו בהלכה ובמדרש.

א. "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלקיך נותן לך נחלה, וירשתה,
וישבת בה,
וילקחת מראשית כל פרי האדמה... ושמת בשנא, והלכת אל המקום, אשר
יבחר ה'". (דברים כו. א-ב).
ב. "כי ימצא איש גונב נפש מאחיו מבני ישראל, והתעמר בו, ומכרו
// ומת הגנב ההוא, ובערת הרע מקרבך". (דברים כ"ד, ז).

אע"פ שאין כל סימן תחבירי לענין המעבר, הרי התגיון הפנימי של
כל פרשיה מצביע בפירוש על המעבר.²

1. להלן נסמן כל תת משפט בפסיק לפניו. נקודת מעבר אפשרית בין
התנאי למעשה תסומן //.
2. במשפטים המכילים איסור "לא..". נמצאת נקודת המעבר בדרך כלל

// אין לו דס". (במדבר לה כו-כז)

"ת"ך "ורצח גאל הדם את הרוצח" - מצוה ביד גואל הדם, אין גואל הדם - מצוה ביד כל אדם. דברי ר' יוסי הגלילי.

ר' עקיבא אומר: רשות ביד גואל הדם וכל אדם חייבין עליו"³
(מכות יב.)

ר' יוסי הגלילי מבין שהמשפט "ורצח גואל הדם." הוא עצם הדיו, ואילו ר"ע סבור שזהו אחד התנאים, ואם קרה הדבר - "אין לו דס".

ג. "תניא ר' יוסי בן-יהודה אומר: בתחילה אחד שוגג ואחר מזיד מקדימין לערי מקלט, ובי"ד שולחין ומביאין אותו משם. מי שנחמיק מיתה הרגוהו, שנאמר: "ושלחו זקני עירו ולקחו אותו משם ונתנו אותו ביד גואל הדם ומת". מי שלא נחמיק מיתה פטוהו שנאמר: "והצילו העדה את הרוצח" (במדבר לב), מי שנתחייב גלות מחזירין אותו למקומו, שנאמר: "והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו" (שם).

רבי אומר: מעצמן הו גולין. כסבורין הן אחד שוגג ואחר מזיד קולטין, והן אינן יודעין שמשוגג קולטות במזיד אינן קולטות" (מכות י: וספרי דברים).

נחלקו התנאים אם ערי המקלט נועדו לנוס שמה כל הרוצחים עד כירור משפטם להריגה, לפטור או לגלות, או שהערים מיועדות רק לרוצח בשגגה, ואם קרה שרוצח כמזיד כרח אליהן יש להוציאו.
אפשר שנחלקו בהכנת הפסוק בדברים (יט, יא):

3. בגמרא: מ"ס דר"י הגלילי? מי כתיב "אם רצח". מ"ס דר"ע? מי כתיב ירצח. רש"י: ורצח. איכא לפרושי לשון צווי כמו "ועשה ככלל ואלילאב" (שמות לו, א) ואיכא לפרושי לשון רשות כמו "ועשה ה' להם" (דברים לא, ד).

* * *

לעומת זאת ישנו פרשות בהן נקודת המעבר התחכרית בין תנאי למעשה מהווה כסיס למחלוקת בהלכה:

א. "כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלקיך נותן לך, וירשתה, וישבת בה // ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי
// שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בני" (דברים יז, יד).

"היה ר' יהודה אומר: ג' מצוות נצטוו ישראל ככניסתן לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה.

ר' נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן, שנאמר "ואמרת אשימה עלי מלך" (סנהדרין כ:).
רשב"ן: "על דעת רבותינו (הכונה לדעת ר' יהודה) כמו "ואמור אשימה עלי מלך", והיא מצות עשה, שיחייב אותנו לומר כן אחרי ירושה וישיבה".

נחלקו ר' יהודה ורבי נהוראי היכן מתחילה המצוה. לדעת ר' יהודה היא מתחילה כ"ואמרת אשימה עלי מלך", ואילו לפי ר' נהוראי משפט זה הוא מתנאי המצוה, והמצוה עצמה היא "שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בני".

ב. "ואם יצא הרוצח את גבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה, ומצא אותו גואל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו
// ורצח גואל הדם את הרוצח

לפני האיסור. במשפטים בהם באה צורת המקור "הכה תכה" "שלח תשלח" נקודת המפנה היא לפני צווי זה. עיין למשל: דברים כ"ד, יט. כה, ה; יג, יט.

ג. "כי יקח איש אשה, ובא אליה, ושנאה
 // ושם לה עלילות דברים, והוציא עליה שם רע, ואמר...
 // ולקח אבי הנערה ואמה, והוציאו את סולי הנערה..."
 (דברים כב, יג.).

ד. "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה...
 ויסרו אותו ולא ישמע אליהם
 // ותפשו בו אביו ואמו, והוציאו אותו... ואמרו אל זקני
 עיר...
 עלילות דברים". עבירה גוררת עבירה. עבר על - לא תשנא⁵ סופו לכוא
 לידי לשון הרע.

ה. "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה...
 ויסרו אותו ולא ישמע אליהם
 // ותפשו בו אביו ואמו, והוציאו אותו... ואמרו אל זקני
 עיר...
 וכל ישראל ישמעו ויראו". (דברים כא, יח)
 אנו נעשה בן סורר ומורה עד שיהיו שניהם רוצים (משנה, סנהדרין עא)
 אבן-עזרא: מצוה שהם יתפסוהו ויוציאוהו. ודברי הקבלה אמת.

* * *
 נכתבנו עתה במקרא זה:
 "כי יהיה ריב בין אנשים, ונגשו אל המשפט, ושפטום,
 והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע,
 והיה אם בן-הכחות הרשע, והפילו השופט והכהו לפני
 כדי רשתו במספר, ארבעים יכנו לא יוסיף". (דברים כה, א-ג)
 האם כונת התורה לומר שיש לפנות למשפט במקרה ריב? או שתפקידו של

5. ועיין עוד ברש"י בראשית מ"ד כס, ודין "כל הנסקליו נתליו"
 (דברים כא, כב).

"וכי יהיה איש שנא לרעהו,
 יארב לו, וקם עליו, והכהו נפש, ומת
 // ונס אל אחת הערים האלה.
 // ושלחו זקני עירו, ולקחו אותו משם,
 ונתנו אותו ביד גואל הדם, ומת".

ר' יוסי בן יהודה מפרש: דינו של רוצח במזיד הוא שינוס אל ערי
 המקלט עד למשפטו. ואילו רבי מפרש ש"ונס אל אחת הערים האלה" הוא
 חלק מן התנאי - אם נס רוצח במזיד שמה - אזי "ושלחו זקני עירו
 ולקחו אותו משם".

העובדה שמקום המעבר בין התנאי למעשה אינו נקבע כאמצעים סגנוניים,
 מהה כסים למדרשים. הם מציבים את נקודת המעבר במקום שונה מן
 הנראה ע"פ הפשט:

א. "כי ימור אחיד // ומר מאחוזתו, ובא גאלו הקרוב אליו,
 וגאל את ממכר אחיו... // וחשב עם קנהו... " (ויקרא כה, כה-כז)
 רש"י: מלמד שאין אדם רשאי למכר שדהו אלא מחמת דוחק עוני.
 (ע"פ תורת כהנים פרק ה, א).

ב. "כי ירחיב ה' אלקיך את גבולך...
 // ואמרת אכלה בשר כי תאווה נפש לאכל בשר
 // בכל אות נפש תאכל בשר" (דברים יב, כ)
 רש"י: למדה תורה דרך איץ שלא יתאוה אדם לאכל בשר אלא מתוך
 רחבת ידים ועושר (ע"פ הספרי וחולין פד.).

4. כך מפרש רש"י במכות: ניתן להביא ראיה לר"י בין יהודה ממכנה
 הפרשה: והיה לנוס שמה כל רוצח (ג): וזה דבר הרוצח אשר ינוס שמה
 וחי (ד), וכי יהיה איש שובא לרעהו ... ונס אל אחת הערים האלה
 ... ומת (יא-יב).

נסיים במדרש של רש"י על מצוה ממצות המלחמה, מדרש הבנוי
במתכונת שהצגנו (דברים כ, יב):
"ואם לא תשלים עמך - ועשה עמך מלחמה":
הכתוב מבשרך שאם לא תשלים עמך סופה להלחם כך אם תניחנה ותלך.
"ונתנה ה' אלקיך בידך":
אם עשית כל האמור בענין, סוף שה' נותנה בידך.

"אמר הקב"ה ע"י עורונתיכם החרבתי את
מקדשי והגליתני את ישראל, אבל לעתיד
לבא אני בונה אותה, ואני הודסיה
לעולם שנאמר: "כי בנה ה' ציון נראה
בכבודו. (מהלים קב זז)."
(מדרש תנחומא)

כייך לשפוט ולהוציא משפט צדק אם נגשו אליי? האם הפסוק בא ללמדנו
כיצד יש לבצע פסק דין של מלקות? ואולי רק לקצב את מספרן של
המלקות-ארבעים?

דעתי נוטה לומר שכל הדברים האלו כלולים בדברי התורה כאן.
התורה מציגה מהלך רצוף של פעולות הכאות זו בעקבות זו. כלולה
בדברי התורה המסקנה הסופית "ארבעים יכנו לא יוסיף", אך גם פרטים
נוספים על מהלך המאורעות נלמדים מן הפרשה. רק בדרך של סברה ניתן
להכריע מהם הדינים שניתן ללמד מן הפרשה, ואלו משפטים משמשים רק
תנאי להלכה שתבוא כסופם. מכל מקום, אין הכרח "לחתוך" כסכין חריף
ולומר: עד כאן תבאי ומכאן ואילך מתחיל הדין, מכל שלב ושלב מציאור
התורה ניתן ללמד להלכה.

להלך דוגמאות נוספות הממחשות זאת:

א. "כי תשמע כאחת עריך...לאמר: יצאו אנשים בני בליעל מקרבך
וידיחו את יושבי עירם...

// ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר...
// הכה חכה את יושבי העיר ההיא לפי חרכ". (דברים יג, יג-טז)

התורה מצוה פה גם על הקירית כייך בעיר הנדחת, וגם על דרך הכאתם של
אנשי העיר.

ב. פרשת גיטין כלולה בדברי התורה על איסור האשה לחזור לבעלה
הראשון לאחר שהייתה לבעל שני (דברים כד, א-ד). ממנן ראשון נראה
שאר התורה מספרת על דיני גט אלא כ"כדרך אגב", ועיקר מסרת הפרשה
הוא לומר שאשה שגורשה מבעלה הראשון והשני לא תוכל לחזור לבעלה
הראשון. אך על פי דרכנו נראה שהתורה מתייחסת ישירות לפרשת גיטין,
ואומרת: אם לא תמצא חן בעיניו... אז וכתב לה ספר כריתות ונתן
בידה וכו', וממשיכה לפרט מה קרה אם האשה נשאה לבעל שני ונתגרשה.

* * *